

în legătură comercială cu colonia grecească din laguna Razelmului.

Pentru istoria veche a Daciei lucrarea recenzată oferă numeroase sugestii utile, în

legătură cu unele probleme cu care este confruntată știința istorică românească în momentul de față. Pentru ca lucrarea să poată fi folosită de cât mai mulți cititori ar fi bine să fie tradusă în întregime în românește.

Bucur Mitrea

Rolf Hachmann, *Die Germanen*, Nagel Verlag, Geneva, 1971, colecția „Archaeologia Mundi”, 203 p., 157 fig., Cap. I Problema definiției, Cap. II Cunoștințele arheologice, Cap. III Religiozitatea germanică, Concluzii, Tabelă cronologică, Bibliografie, Lista ilustrațiilor, Indice

Cea mai recentă carte a lui Rolf Hachmann nu este, desigur, totodată și cea mai reprezentativă operă a reputatului profesor de la Saarbrücken. Publicată în cadrul unei colecții de popularizare și adresându-se în primul rând publicului larg, ea merită totuși să fie prezentată și recomandată specialiștilor; originalitatea ideilor, metoda riguroasă și forma atrăgătoare de expunere sînt calități care fac lectura acestei cărți în egală măsură utilă și plăcută. Interesul este, într-un anumit fel, determinat de împrejurarea că, făcînd excepție de la profilul bine stabilit al colecției „Archaeologia Mundi”, Hachmann nu și-a propus să scrie o sinteză a istoriei și arheologiei populațiilor germanice, ci a preferat să stăruie asupra unui număr limitat de probleme, dintre cele mai însemnate dar totodată și mai puțin clarificate, din acest domeniu. În ce măsură selecția operată este cea mai justă posibilă se mai poate încă discuta; subiectivitatea autorului, determinată în bună măsură de cercetările sale mai vechi și de contribuțiile aduse, a jucat aici un anumit rol, fără a fi un motiv de reproș. Ar fi fost, însă, poate, mai bine ca titlul cărții să reflecte caracterul limitat, selectiv, al prezentării, evitîndu-se surprinderea celor care așteaptă ca sub titlul *Die Germanen* să așteaptă o monografie atotcuprinzătoare.

Oricît ar părea de ciudat, problemele care prilejuiesc cea mai întinsă discuție și

care, după contribuțiile lui Hachmann¹, ne apar într-o lumină cu totul nouă, sînt cele legate de simpla definire a noțiunii de „germani”². Întrebarea „Wer waren die Germanen?” și variantele ei (fin nuanțate prin schimbarea accentului) nu sînt simple forme retorice sau jocuri de cuvinte gratuite prin care autorul ar urmări cumva să capteze atenția cititorului. Este o întrebare care pare să își dea singură răspunsul, dar care în realitate se dovedește a fi mult mai complicată decît am putea crede, decît au crezut generațiile trecute de germaniști, istorici și arheologi. Îndoindu-se mereu de rezultatele cercetărilor sale și ale altora, verificînd sistematic faptele pe care se întemeiază chiar și adevărurile cele mai evidente, Hachmann și-a pus cu seriozitate această întrebare iar atunci cînd o adresează cititorului, el îl obligă să reconsidere conceptul de „germani”, sugerîndu-i totodată și căile de urmat. Rezultatele obținute de Hachmann sînt pozitive, convinșătoare și dovedesc că, fără a deveni „hipercriticism” negativist, spiritul critic este capabil să scoată cercetarea din impasul în care rutina metodelor au adus-o adeseori.

zwischen Germanen und Kelten, Neumünster, 1962, care, după știința mea, nu a fost recenzat la noi în țară.

² Este vorba, evident, de germanii din antichitate și din epoca migrațiilor. În limba română nu există termeni net distincți pentru germanii vechi și cei actuali, așa cum se întîmplă în alte limbi: Germanen și Deutschen (germ.), Germains și Allemands (fr.) Teutons și Germans (engl.).

¹ Pentru întia oară aceste contribuții au fost publicate în volumul colectiv R. Hachmann, G. Kossack, H. Kuhn, *Völker*

Până de curind lucrurile păreau clare : „germanisch war eben germanisch ; da gab es keine Diskussion” (p. 65). Conceptul-clîșeu încetățenit de „germani” este însă, după Hachmann, o ficțiune „mai mult sau mai puțin neîntemeiată”, rezultatul unui șir de confuzii și de interpretări simpliste, care trebuie, în sfîrșit, analizate critic și corectate. Pe bună dreptate se îndoiește autorul recenzat, că toți cei numiți „germani” de către romani ar fi avut conștiința unei comunități și s-ar fi numit singuri „germani” și cu aceeași îndreptățire se pune întrebarea dacă toți aceștia vorbeau într-adevăr limbi înrudite cu limbile germanice moderne. Că goții, alamanii, francii, englii și saxonii au vorbit limbi germanice este sigur, dar nu se poate admite fără serioase îndoieli același lucru pentru cimbri, teutoni, vangioni, sigambri, cherusci etc., numai în virtutea faptului că romanii obișnuiau să-i numească pe aceștia „germani”. Cum se face că în izvoarele timpurii germanii sînt pomeniți ca populații celtice? Și, cum se poate explica faptul că pe teritorii întinse la dreapta Rinului, acolo unde germanii ar fi fost prezenți încă înainte de vremea lui Caesar, în Latène-ul tîrziu se întîlnește o cultură în multe privințe asemănătoare cu cea celtică din Galia și din Germania de sud?

Pe baza analizei izvoarelor scrise, ținînd seama de particularitățile concepțiilor etnografice greco-romane, Hachmann ajunge la concluzia evident justă că există de fapt mai multe înțelesuri antice ale denumirii de „germani”, care nu se suprapun între ele și care nici nu coincid neapărat cu conceptul lingvistic modern sau cu cel arheologic. Prin „germani” putem astfel înțelege:

1. — O grupă de populații din nordul Galiei și de la Rin care se autodenumeau „germani” și care erau cunoscute sub același nume de către celții vecini din sud (cf. Poseidonios, Strabo, Tacitus).

2. — Locuitorii ținutului *Germania*, care se întindea între Galia și Sarmatia, la răsărit de Rin (de la Caesar pînă în secolul al III-lea).

3. — O grupare de celți locuind în nord-vestul Europei (după cei mai mulți scriitori greci din epoca romană și bizantină).

4. — În antichitatea tîrzie, barbarii aflați dincolo de granița Rinului : alamanii și, în special, francii.

5. — În concepția științei moderne, o grupare de populații din Europa centrală și de nord care vorbeau limbi sau dialecte germanice.

Cum s-a ajuns la aceste concepte diferite, care dintre ele sînt juste și care sînt false, în sfîrșit, care sînt adevărații germani — la aceste întrebări Hachmann ne oferă răspunsuri convingătoare. Reținem în primul rînd constatarea întemeiată pe studii numelor de divinități, persoane și locuri, că „germanii” din nordul Galiei (1) nu vorbeau o limbă germanică și deci nu erau germanici veritabili. Pe de altă parte este întemeiată îndoiala că noțiunea de „germani” pusă în circulație de Caesar (2)³ ar fi corespuns pe deplin realității, cu alte cuvinte că toți locuitorii *Germaniei* (de la răsărit de Rin deci) ar fi vorbit limbi sau dialecte germanice : puținul material lingvistic păstrat din această perioadă timpurie (nume de persoane) arată că cel puțin „germanii” de la Rin (ubii, sigambrii, mattiacii, tribocii, vangionii etc.) vorbeau mai curînd o limbă negermanică.

Problema ce ne preocupă aici nu și-ar fi găsit o rezolvare satisfăcătoare dacă autorul s-ar fi limitat la luarea în considerare numai a informațiilor istorice și a puținelor rămășițe de limbă. Hachmann este însă arheolog și a știut să aducă elemente hotărîtoare în această discuție, pe baza interpretării tabloului descoperirilor arheologice. În primul rînd, s-a pus în evidență asemănarea, identitatea aproape, a descoperirilor din Latène-ul tîrziu de pe cele două maluri ale Rinului. Dacă am admite, după Caesar, că marele fluviu reprezenta granița dintre celți și germani, ar rezulta că

³ După Hachmann, într-un anumit sens, Caesar nu i-a descoperit pe germani, ci i-a „inventat” („In diesem Sinne waren die Germanen gewissermassen fast seine politische Erfindung; allerdings nur fast...” p. 36). Dorind să legitimizeze, pe motive esențialmente strategice, Rinul drept graniță etnică și politică a Galiei, Caesar a „inventat” *Germania*, care trebuia să înceapă pe celălalt mal al fluviului și a pus în circulație un fals concept de *germani*.

cele două etnosuri au purtat o aceeași cultură și, deci, nu pot fi deosebite pe cale arheologică. Hachmann respinge o asemenea ipoteză și, mergînd mai departe, constată că pe un spațiu întins la răsărit de Rin, mai precis între Rin, Lippe (la nord) și Leine (la est) este răspîdită o cultură strins legată de cultura Latène, dar totuși în unele detalii semnificative clar distinctă de aceasta⁴. Pentru acest „*barbarisches Randgebiet der Latène-Kultur*” sînt caracteristice cetățile întinse de tip *oppidum*, ceramica de roată, monetăria locală și tipurile de podoabe, care îl leagă — cel puțin cultural — de lumea celtică. La sfîrșitul erei vechi și începutul celei noi, în spațiul mai larg despre care discutăm s-au produs însă însemnate schimbări culturale: în timp ce la vest de Rin se răspîndește civilizația romană, la răsărit de fluviu dispare vechea cultură de tip Latène și apar descoperiri (mai ales morminte) orientate cultural spre nord-est, spre regiunile Elbei, Oderului și Vistulei, adică spre acele regiuni de unde provin populațiile vorbind sigur limbi germanice, din epoca timpurie a migrațiilor. Hachmann trage de aici concluzia că spațiul dintre Rin, Lippe și Leine a fost ocupat de germani abia în epoca romană și că, deci, populația din epoca pre-romană (sigambrii, ubii, vangionii, nemetii, tribocii etc.) nu era germanică. Căruia etnic a aparținut această populație — este o problemă care va mai stîrni multe discuții⁵, dar care aici prezintă un interes secundar. Pentru noi este important să reținem că populațiile

⁴ Cf. H. Behagel, *Die Eisenzeit im Raum des Rechtsrheinischen Schiefergebirges*, 1949 și H. Schönberger, *Die Spätlatènezeit in der Wetterau*, Saalburg Jahrbuch, 11, 1952, p. 21 urm.

⁵ Pentru moment, participanții la această discuție (Hachmann, Kossack și Kuhn, *op. cit.*, p. 132—133) insistă asupra rezultatelor negative ale cercetării lor, anume asupra faptului că populația „blocului de nord-vest” ca limbă și cultură nu era nici celtică, nici germanică; de aici și denumirea de „populații dintre germani și celți”. Autorii citați cred că de fapt nu este vorba de o grupă închisă, de un „popor”, ci de o aglomerare de grupe înrudite dar puțin legate între ele, care la formarea celor două blocuri învecinate, germanic și celtic, au rămas în urmă, fără greutate și trăsături proprii și fără un nume comun.

din secolul I î.e.n. de pe ambele maluri ale Rinului, dintre care unele purtau numele de „germani” (Poseidonios) sau reclamau o asemenea origine (belgii și treverii, după Strabo și Tacitus), nu vorbeau limbi germanice. Caesar a extins în chip arbitrar asupra tuturor populațiilor de la răsărit de Rin, din Europa centrală și de nord, numele de „germani”, nume pe care acestea nu îl reclamau și chiar nu îl cunoșteau. Cele mai multe dintre aceste populații: ingvaonii, istvaonii, herminonii, suebii, vandilii etc. trebuie să fi vorbit cu adevărat limbi germanice, trebuie deci să fi fost germani în sensul lingvistic modern al cuvîntului.

Cu aceasta Hachmann trece la descrierea sumară a culturii populațiilor germanice de la începutul erei noastre, referindu-se la ocupațiile productive, locuințe și așezări, tehnică, comerț, armament, structura socială. Dezvoltată inițial într-un spațiu geografic închis, această cultură era în asemenea măsură specifică și unitară, încît pe baza rămășițelor arheologice se poate stabili cu suficientă certitudine răspîndirea germanilor la un anumit moment. Ca exemplu, este menționată și grupa germanică din Moldova și Basarabia, pe care noi o cunoaștem sub numele de Poienești-Lukașevka, caz-model de sesizare arheologică a unei populații germanice în mediu străin. Observăm, cu această ocazie, tendința lui Hachmann de a data tot mai tîrziu, aproape în vremea lui Caesar, apariția purtătorilor culturii Poienești-Lukașevka între Carpați și Nistru⁶ și, ca urmare, reținerca sa de a-i identifica pe aceștia cu bastarnii, care, după izvoarele scrise, sosiseră aici încă înainte de anul 200 î.e.n.⁷ Descoperirile din ultimii ani vorbesc

⁶ „... Schon zur Zeit Caesars eine germanische Gruppe bis nahe ans Schwarze Meer gelangt war und sich in der jetzigen rumänischen Landschaft Moldau und östlich davon angesiedelt hatte”. (p. 72). Această datare, dealtfel nu prea clară, este mai tîrzie decît cea propusă de același autor în 1960: *Frühphase der jüngeren vorrömischen Eisenzeit* (cf. R. Hachmann, 41. BerRGK, 1960, p. 117 urm.) care tradusă în date absolute însemna totuși circa 120—100 î.e.n.

⁷ R. Hachmann, *Die Kunde, N.F.*, 8, 1957, 1—2, p. 89. Această părere a fost împărțită și de către K. Tackenberg, în *Alt Thüringen*, 6, 1962—1963, p. 423—424.

însă mai curînd împotriva poziției adoptate de Hachmann⁸.

O atenție particulară merită acele pagini pe care Hachmann le dedică împărțirii interne a lumii germanice. Încercările mai vechi, pătăuînd de obicei prin absolutizarea unui singur punct de vedere: istoric, lingvistic sau arheologic, nu au dus la rezultate convingătoare. Să menționăm aici clasificarea germanilor, pe criterii lingvistice mai mult sau mai puțin sigure, în germani de est (Ostgermanen), de nord (Nordgermanen) și de vest (Westgermanen), clasificare ce se dovedește, în lumina datelor arheologice⁹, a fi artificială. Propunîndu-și să găsească un criteriu obiectiv și totodată unitar de clasificare, Hachmann ajunge la o soluție atrăgătoare, care pare să pună de acord datele arheologice cu cele istorice: „Forma de comunitate care avea pentru viața lor (a germanilor, M.B.), alături de familie și uniunea de familie (Familienvorband), cea mai mare însemnătate, era uniunea de cult (Kultvorband)”. Definierea unor asemenea comunități de cult se întemeiază pe știrile din izvoarele scrise (în primul rînd Tacitus) despre existența unor divinități principale și a unor locuri de cult comune mai multor triburi. Ingvaeonii, herminonii și istvaeonii ar constitui astfel o comunitate bazată pe cultul zeului-strămoș Mannus, semnonii, hermundurii, langobarzii, marcomanii etc. ar forma uniunea de cult a suebilor constituită în jurul unui templu comun, iar lugii, goții, burgunzii,

naharvalii, charinii etc. ar fi constituit uniunea de cult a vandililor. Localizarea acestor uniuni coincide, după Hachmann, cu răspîndirea diferitelor grupe culturale germanice: prima cu grupa vestgermană (dintre Rin și Weser), cea de-a doua cu grupa de la Elba (elbgermanische Kultur) iar cea de-a treia cu grupa Oder-Vistula a culturii Przeworsk. Faptul că amintitele grupe se caracterizează prin obiceiuri funerare deosebite ar confirma, după Hachmann, determinarea predominant religioasă a comunităților germanice. Comunitatea de cult fiind totodată o comunitate de circulație (Verkehrsgemeinschaft), unitatea religioasă ar fi prilejuit în secundar unificarea culturii profane.

După cum se vede, Hachmann pune religia pe primul plan în ierarhia factorilor care determină evoluția culturală și, în general, istorică a comunităților germanice. Este un punct de vedere greu de împărțit în unilateralitatea sa. Poziția autorului în această problemă explică și de ce ultimul capitol al cărții este dedicat în întregime „religiozității germanice”, în timp ce alte domenii ale culturii materiale și spirituale, arta de exemplu, abia au fost menționate¹⁰.

Cititorul, fie el specialist sau nu, ar vrea să vadă în cartea aici prezentată o promisiune. Se simte necesitatea acelei opere de sinteză care să valorifice rezultatele cercetărilor din ultimele decenii și care să poarte semnătura unuia dintre cei mai buni cunoscători ai anticității germanice.

Mircea Babeș

⁸ Cf. M. Babeș, *Germanische latènezeitliche Einwanderungen im Raume östlich der Karpaten*, comunicare la al VIII-lea Congres UISPP, Belgrad, septembrie 1971 (în prezent, sub tipar).

⁹ R. Hachmann, *ArchGeographica*, 6, 1957, p. 55 urm.

¹⁰ Vezi în acest sens și scurta recenzie a lui H. Ament, 51—52. *BerRGK*, 1970—1971 (1972), p. 287.

M. J. Vermaseren, *Mithriaca I. The Mithraeum at S. Maria Capua Vetere*, Leiden, E. J. Brill, 1971, 60 p. + 5 fig., 28 pl. și 2 planuri afară de text

Credincios preocupărilor sale legate de studierea religiilor orientale în Imperiul Roman, M.J. Vermaseren, în al 16-lea volum

al binei cunoscutei sale serii „Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain”, revine cu un studiu amănunțit